

Plan van Aanpak ‘Terugdringing belemmeringen in het hoger onderwijs voor studenten met een functiebeperking’

## **1. Inleiding**

In het hoger onderwijs studeren vele studenten die de wil, het talent en de capaciteiten hebben om een studie te volgen maar die als gevolg van een handicap of chronische ziekte bij die studie specifieke belemmeringen ondervinden. Handicap of chronische ziekte brengen in veel gevallen beperkingen in het functioneren mee, beperkingen die er toe leiden dat allerlei aspecten van het onderwijsproces en de onderwijsorganisatie belemmeringen vormen. Die belemmeringen zijn veelsoortig en de mogelijke oplossingen eveneens, variërend van betrekkelijk eenvoudig voor student en onderwijsorganisatie – zoals verlenging van tentamentijd - tot betrekkelijk complex en diep ingrijpend voor zowel student als de onderwijsorganisatie – zoals een individuele en op onvoorziene momenten wijzigende studieplanning.

De Tweede Kamer heeft gevraagd om een plan van aanpak dat naar vermogen oplossingen biedt voor het verminderen van belemmeringen die studenten met een functiebeperking in het hoger onderwijs ondervinden (motie van der Vlies, nr 29410 nr. 13). De Kamer heeft daarbij de wenselijkheid uitgesproken van een structurele doorwerking van de aanzetten die met de begroting 2004 zijn gegeven. Gedoeld wordt op het project Impuls 2004, maar het ligt voor de hand dat ook de voortzetting en integratie van de verworvenheden van het traject “Werken aan Gelijke Kansen”, dat loopt van 2002 tot en met 2006, wordt meegenomen. Deze notitie zet het beleid uiteen dat in de eerstkomende jaren zal worden gevoerd om instellingen in het hoger onderwijs beter in staat te stellen om ook deze studenten de voorzieningen te bieden die zij nodig hebben om hun studie te volgen en af te ronden.

## **2. Samenvatting**

Het beleid is erop gericht om bij het zoeken naar oplossingen het perspectief van de student centraal te stellen. Dit betekent dat de student de ondersteuning en oplossingen voor problemen zo dichtbij mogelijk moet vinden, bij voorkeur op de instelling waar hij studeert. Dit ligt ook in de lijn van de Wet Gelijke Behandeling op grond van handicap of chronisch ziekte en de WHW. De instelling dient aanspreekbaar te zijn zowel voor de belemmeringen die met betrekking tot het onderwijs zelf moeten worden opgelost als voor de verwijzing naar oplossingen die eventueel door anderen ten behoeve van het volgen van onderwijs moeten worden getroffen. Centraal in het beleid de komende jaren staat daarom in de eerste plaats verbetering van de toerusting van instellingen om die taak te vervullen, en in het bijzonder de structurele verankering daarvan. Uit de praktijk blijkt dat er te vaak onnodige obstakels zijn bij het realiseren van aanpassingen en voorzieningen, omdat de kennis over de concrete knelpunten onvoldoende is, processen onhelder zijn en verantwoordelijkheden niet geregeld. De HO-instellingen starten daarbij in de meeste gevallen zeker niet in een nulsituatie, maar van een geïntegreerd beleid dat een solide basis vormt voor het maatwerk dat veelal aan de student geleverd moet worden, is nog te weinig sprake, zo blijkt uit de Monitor 2004 van het Expertisecentrum Handicap + Studie en uit onderzoek van de Inspectie in 2004.

Kennis en bewustzijn van de problematiek en van wegen naar oplossingen zijn niet voldoende aanwezig bij alle betrokkenen, zowel studenten als instellingsmedewerkers. Betrokkenen zeggen dat

zowel over zichzelf als over de anderen. In afwachting van de resultaten op langere termijn van de versterking van het instellingsbeleid voorziet dit plan van aanpak daarom ook in het uitvoeren van een communicatieplan naar studenten en instellingen gericht op verbetering van hun informatiepositie en onderlinge bekendheid.

Uit onderzoek is wel het een en ander bekend over de onderwijssituatie waarin de student met een handicap of chronische ziekte zich bevindt, maar er ontbreekt kennis die het beleid van zowel de overheid als van de instelling doelgerichter zou kunnen maken: over de effectiviteit van gebruikte instrumenten, over de omvang en oorzaken van vertraging en uitval, en over de kosten van aanpassingen van het onderwijs. Daarom is in het plan van aanpak ook onderzoek opgenomen.

Achtereenvolgens zullen in dit plan van aanpak aan de orde komen: de problematiek, het huidige beleidsinstrumentarium, de evaluatie van het huidige beleid en de doelstelling 2006-2009 van het plan van aanpak, de uitwerking naar activiteiten voor 2006-2009, en de implementatie waaronder de begroting.

### 3. De problematiek

De concrete belemmeringen die studenten met een functiebeperking in het hoger onderwijs ondervinden, zijn de laatste jaren in divers onderzoek in beeld gebracht. Het gaat om onderzoek onder studenten zelf<sup>1</sup>, de ervaringen van het expertisecentrum Handicap + Studie die neergeslagen zijn in diverse visiestukken, en diepgaande gesprekken met studenten en medewerkers in verschillende onderdelen van instellingen<sup>2</sup>. De volgende probleemgebieden zijn daarin te onderscheiden:

- a. de feitelijke oplossing van belemmeringen in het primaire onderwijsproces, zoals het tijdig vaststellen van de nodige aanpassingen en de tijdige uitvoering daarvan. Voorbeelden van aanpassingen zijn wijzigingen in het studierooster, in de werkvormen, en de aanwezigheid van hulpmiddelen.
- b. algemene voorwaarden op de instellingen voor onbelemmerd deelnemen aan het onderwijsproces, zoals bv. de intake en begeleiding, de beeldvorming, de grip van de student op zijn situatie.
- c. de toegankelijkheid
- d. de algemene voorlichting, informatievoorziening en hulp zowel naar studenten als naar alle betrokkenen op instellingen, over allerlei aspecten van het studeren met een functiebeperking: rechten en plichten aan beide kanten, mogelijke oplossingen aan beide kanten voor ondervonden belemmeringen, financiële regelingen.

Het totale aantal studenten met een functiebeperking wordt geschat op 60 á 80.000. Het aandeel daarin dat een of meer belemmeringen ondervindt, wordt geschat op 38 á 50.000. Een exacte omvang

---

1

Broenink, N. en Gorter, K. sept. 2001

Graaf, D.de, Jong,U.de, Korteweg, J.A., Leeuwen, M.van, Veen,I.van der, nov.2003

Kerstens, J., juli 2004 (zie ook website handicap-studie/ Publicaties)

Kerstens, J./ Warps, J., sept. 2004

Steenkamp, F., en Bos M., sept. 2004

<sup>2</sup> Inspectie OCW, juli 2004

van een specifieke problematiek in termen van het aantal betrokken studenten en kenmerken van die studenten is uit de onderzoeken minder gemakkelijk af te leiden. Iets minder dan de helft van de studenten geeft aan geen oplossingen te hebben gevonden bij een of meer belemmeringen. Voor wat betreft veel van de afzonderlijke belemmeringen in het primaire onderwijsproces (bv. tentamens afleggen, hoorcollege bijwonen, practica) kan ervan worden uitgegaan dat de aantallen studenten die geen oplossing er voor hebben gevonden in de duizenden lopen. Voor wat betreft de toegankelijkheid is de problematiek waarschijnlijk beperkt tot een relatief kleine groep (visueel en auditief beperkten, aan rolstoel gebonden studenten) maar toch belangrijk. De onbekendheid met diverse voorzieningen loopt uiteen van 45 % van de studenten (regeling extra tentamentijd) tot 95 % (regelingen sociale zekerheid en extra studiefinanciering) .

Voor wat betreft de financiële situatie van de studenten met een functiebeperking zijn er vooral signalen dat het erg lastig is voor de student om goed inzicht te krijgen in zijn financiële positie en mogelijkheden bij al of niet tijdelijke verslechtingen in de gezondheids- en studiesituatie.

Om de omvang en het belang van onopgeloste belemmeringen in te schatten is ook gekeken naar aantal en aard van de gevallen die in het kader van de Wet Gelijke Behandeling op grond van Handicap of Chronische ziekte (WGBHCz-+HCz) zijn aangekaart. Daaruit wil ik echter geen conclusies trekken, want het aantal voorgelegde kwesties blijkt zeer gering sedert de invoering per 1 december 2003.

Tot maart 2005 was in de sector hoger onderwijs vier keer een oordeel aan de Commissie Gelijke behandeling gevraagd. In twee van die vier gevallen heeft de commissie vastgesteld dat de instelling in strijd met de wet heeft gehandeld; het betrof kwesties van onvoldoende inspanning van de betrokken instellingen voor toegankelijkheid en voor de aanpassing van examineringsvormen. In de andere twee gevallen werd vastgesteld dat er niet van ongelijke behandeling sprake was. Een kwestie waarbij onevenredige belasting voor de instelling in het geding werd gebracht voor het afwijzen van een voorziening, heeft zich niet voorgedaan.

De gebruikelijke criteria voor achterstand, te weten deelname aan, vertraging en uitval uit het onderwijs, acht ik als signalen van knelpunten en indicatoren voor succes van beleid belangrijk maar ik teken erbij aan dat het niet de enige kunnen zijn. Ook bij 'gunstige' gegevens op deze achterstandscriteria kan er immers sprake zijn van onevenredige belasting voor studenten met een functiebeperking in de totale onderwijssituatie in vergelijking tot die van studenten zonder een functiebeperking: uit onderzoek blijkt dat de werkdruk door studenten met functiebeperkingen als zeer hoog wordt ervaren. Over deze onderwerpen is het volgende bekend:

- *Voor wat betreft de deelname* is vastgesteld dat bij de overgang van voortgezet onderwijs naar hoger onderwijs sprake is van evenredige doorstroming in vergelijking tot de doorstroming van studenten zonder functiebeperking. Er zijn in het verleden echter wel aanwijzingen gevonden dat de deelname van studenten met een functiebeperking aan het hoger onderwijs in verhouding tot hun aandeel in de betrokken leeftijdscategorie achterblijft bij dat van studenten zonder functiebeperking<sup>3</sup>.
- *Over de mate van vertraging die aan het hebben van functiebeperkingen kan worden toegeschreven*, zijn geen gegevens bekend. Over de mate van vertraging is wel iets bekend : ruwweg tweederde deel van de studenten met een functiebeperking van het WO-en HBO -dagonderwijs, afkomstig uit alle

---

<sup>3</sup> N. Broenink.N. en Gorter.K., 2001, blz 113

studiejaren, rapporteert een vertraging tot een jaar<sup>4</sup>. Studenten aan de Open Universiteit hebben meer vertraging dan studenten aan het gewone dagonderwijs.

- *De uitval* is in nadere analyses van twee studentenmonitoren aan de orde geweest; deze analyses spreken elkaar enigszins tegen maar laten beide geen harde conclusies toe, als gevolg van de opzet ervan<sup>5</sup>. Dit geldt dus ook voor de in opdracht van OCW verrichte analyse uit 2003 - die door de Tweede Kamer in haar eerdergenoemde motie werd betrokken - waarin wordt geconcludeerd dat studenten met een functiebeperking een ruim twee keer zo grote kans hebben op uitval in de eerste twee jaren als studenten zonder functiebeperking.

#### 4. Huidig beleidsinstrumentarium

Uitgangspunten voor het beleid van de overheid zijn dat de onderwijsinstellingen de spil zijn en blijven rond het treffen van aanpassingen en voorzieningen voor studenten met een functiebeperking. De Minister van Onderwijs kan zo nodig op de voorwaarden daarvoor worden aangesproken binnen de kaders van zijn verantwoordelijkheid voor toegankelijkheid, kwaliteit, en efficiency. Het beginsel 'inclusief beleid' is voor het onderwijs daarbij eveneens geaccepteerd<sup>6</sup>. Inclusief beleid houdt in dat in alle fasen van de beleidscyclus en op alle niveaus van beleidsvoering rekening wordt gehouden met verschillen tussen mensen met en zonder beperkingen met als doel dat mensen mét een beperking op gelijke voet kunnen meedoen en participeren in voorzieningen die door mensen zonder beperkingen gebruikt worden; er worden voor mensen met een functiebeperking dus zo min mogelijk aparte, afzonderlijk te gebruiken voorzieningen getroffen, maar waar mogelijk worden er voorzieningen getroffen die bijdragen aan deelneming aan de algemene voorzieningen. Deze uitgangspunten komen zowel in de wettelijke voorschriften voor onderwijsinstellingen tot uitdrukking als in het verdere beleid.

In de WHW wordt voorgeschreven dat een instelling in het onderwijs- en examenreglement moet vermelden op welke wijze lichamelijk en zintuiglijk gehandicapten redelijkerwijs in de gelegenheid worden gesteld tentamens af te leggen, en dat de instelling voorzieningen voor financiële ondersteuning moet treffen voor de student met vertraging als gevolg van functiebeperkingen. Voor de financiële situatie van de student die met een functiebeperking te kampen heeft of krijgt, zijn daarnaast ook in de Wet op de Studiefinanciering extra voorzieningen getroffen.

De spilfunctie voor de instellingen is blijven bestaan en versterkt met de invoering van de Wet Gelijke Behandeling op grond van Handicap of Chronische ziekte per 1 december 2003 (WGBHCz ). Het werkingsgebied van de wet is, voor wat het onderwijs betreft, al het onderwijs dat voorafgaat aan een arbeidsrelatie, en de wet richt zich daarmee dus onder meer tot de door OCW bekostigde en aangewezen HO-instellingen. De WGBHCz kan ook beschouwd worden als een instrument om inclusief beleid op instellingsniveau te bevorderen. De WGBHCz verbiedt de onderwijsinstellingen onderscheid te maken bij het verlenen van toegang tot het onderwijs, het aanbieden van onderwijs, het afnemen van toetsen tijdens het onderwijs en bij het afsluiten van onderwijs, en verplicht hen om naar gelang de behoefte doeltreffende aanpassingen te verrichten. Op verzoek van de student moet de instelling doeltreffende aanpassingen realiseren. Student en instelling kunnen eventueel, gezamenlijk of afzonderlijk, een oordeel van de onafhankelijke Commissie Gelijke Behandeling

---

<sup>4</sup> *ibid*, blz 44

<sup>5</sup> D.de Graaf e.a., SCO-SEO, 2003, blz 35 en J. Kerstens, ITS, 2004, blz. 18

<sup>6</sup> Actieplan Gelijke Behandeling, 2003

vragen. De grens van de aanpassingen wordt bepaald door het beginsel dat de meest doeltreffende voorziening, dat wil zeggen de geschikte en noodzakelijke voorziening, geen onevenredige belasting voor de instelling vormt. In het kader van de WGBHCz is door de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het 'Actieplan Gelijke behandeling in uitvoering' in gang gezet met als onderdelen o.a. een Taskforce die de omslag naar 'inclusief denken' moet bevorderen, en de totstandkoming van een checklist 'inclusief beleid'.

Voor wat de fysieke toegankelijkheid van gebouwen betreft, kan naast de mogelijke werking van WGBHCz nog gewezen worden op de normen voor toegankelijkheid die voor nieuwe gebouwen gelden (Bouwbesluit) en de normen voor het Internationaal ToegankelijkheidsSymbool (ITS).

Naast de wettelijke voorschriften wordt voor het hoger onderwijs al sedert een groot aantal jaren ook beleid gevoerd via de middelen die ter beschikking worden gesteld aan de Stichting Handicap + Studie voor activiteiten van het Expertisecentrum Handicap + Studie, met als doel om door betere toerusting van alle betrokkenen het studeren met een functiebeperking te vergemakkelijken. De HO-instellingen en in het bijzonder hun decanen en studieadviseurs worden door Handicap + Studie afzonderlijk en collectief gestimuleerd en ondersteund in hun beleid en activiteiten voor het onderwijs aan studenten met een functiebeperking, en ook de studenten zelf worden individueel en collectief ondersteund bij de oplossing van problemen. De laatste jaren zijn driemaal extra middelen ter beschikking gesteld aan Handicap + Studie en via Handicap + Studie aan het HO-veld, ten behoeve van het bevorderen en verbeteren van de beleidsontwikkeling op de instellingen, verbetering van de dienstverlening aan de afzonderlijke instellingen en studenten, en om instellingsoverstijgend ontwikkelingswerk uit te voeren.

## **5. Evaluatie beleid en doelstelling voor de komende jaren**

Het bovengenoemde beleidsinstrumentarium acht ik in beginsel toereikend om de doelstelling van verbetering van de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en het wegnemen van belemmeringen te realiseren. Het effect van de WGBHCz is weliswaar in directe zin nog niet zo groot, maar reacties in het veld wijzen er wel op dat de inwerkingtreding ervan de instellingen mede ertoe heeft aangezet om hun beleid en activiteiten verder te overdenken en ontwikkelen teneinde aan de verplichtingen van de wet te voldoen. De WGBHCz zal na 1 december 2008 worden geëvalueerd. Handicap + Studie heeft in dat kader reeds gewezen op het belang van de vragen of de wet een voldoende praktisch handvat biedt voor studenten die concrete problemen hebben in het verkeer met hun instelling, en of ook behartigers of vertegenwoordigers van het belang van de student in het kader van de wet kunnen optreden. Ik zal Handicap + Studie vragen om in het kader van de eerste vraag een documentatie ten behoeve van die evaluatie op te zetten. Het Expertisecentrum Handicap + Studie heeft een groot aantal ontwikkelingen in gang gezet, en heeft, zoals blijkt uit reacties uit instellingen en van studenten, veel gewaardeerde deskundigheid in huis.

Nu de beleidsinstrumenten op orde zijn, ligt het in de lijn om enige stappen te gaan zetten die de verantwoordelijkheid van de HO-instellingen voor het gehandicaptenbeleid vergroten en om de positionering van het Expertisecentrum Handicap + Studie ten opzichte van de instellingen minder vanuit de overheid aan te sturen. Dat past in het streven om instellingen sterk autonoom te laten zijn in hun beleidskeuzes en -uitvoering binnen de grenzen die de wet stelt en de prestaties die de overheid van het bestel verlangt. Beide partijen, Handicap + Studie en het veld, zullen naar die nieuwe situatie toe moeten groeien. In dit kader is het nuttig om onderscheid te maken naar instellings- en

instellingsgerichte activiteiten, studentgerichte activiteiten en instellingsoverstijgende activiteiten. Vanaf 2006 zal mijn beleid erop gericht zijn de verantwoordelijkheid van de HO-instellingen voor de instellings- en de instellingsgerichte activiteiten, activiteiten die de afzonderlijke instelling ten goede komen, te vergroten. Van mijn kant zal ik de instellingen dan sterker gaan aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor het beleid voor studenten met een functiebeperking en ik zal de instellingen op hun verzoek van 2006 tot 2009 middelen ter beschikking stellen om dat beleid beter vorm te geven. Indien de instellingen daarbij externe ondersteuning nodig hebben, zouden dat andere HO-instellingen kunnen zijn met specifieke kennis en ervaring, of bijvoorbeeld Handicap + Studie. Voor het ondersteunen van afzonderlijke instellingen met uit algemene middelen ontwikkelde diensten en producten zal Handicap + Studie een vergoeding moeten gaan vragen.

In hoeverre ook de studentgerichte activiteiten en instellingsoverstijgende activiteiten vanuit het onderwijsveld zelf kunnen worden aangestuurd, wil ik pas nader bekijken als de instellingen hun verantwoordelijkheid voor het eigen beleid goed blijken op te pakken en aan te kunnen. Tot 2009 wil ik in beginsel het Expertisecentrum Handicap + Studie daarvoor subsidie blijven geven in het kader van specifieke activiteiten. Rekening houdend met het feit dat de instellingen in de komende jaren rechtstreeks met aanzienlijke middelen gestimuleerd worden voor beleidsontwikkeling en dat er op het terrein van informatievoorziening en beeldvorming activiteiten in het Plan van aanpak staan die een zekere overlapping vormen met de activiteiten die Handicap + Studie tot nu toe verricht met haar basissubsidie van € 402.000 en de tijdelijke extra subsidie van € 318.000 per jaar van 2002 t/m 2006, acht ik het verantwoord die laatste specifieke subsidie met ruim 1/3 te verminderen en wel naar € 200.000 per jaar in 2007 en 2008, en € 175.000 in 2009.

## **6. Uitwerking naar activiteiten voor 2006-2009**

Op grond van de kernpunten in de problematiek en de beleidsuitgangspunten stel ik als doel van het plan van aanpak in de eerste plaats dat in 2009 alle instellingen zodanig moeten zijn toegerust dat aan de studenten met een functiebeperking zodanige aanpassingen en voorzieningen kunnen worden geboden dat hun onderwijssituatie aanmerkelijk meer gelijkwaardig is aan die van de overige studenten dan nu het geval is. In de tweede plaats moeten in 2009 de klachten over gebrek aan informatie aanzienlijk zijn gereduceerd. En in de derde plaats moeten er in 2009 nieuwe richtinggevende gegevens zijn voor het bepalen van de noodzaak van en de richting van vervolgbeleid.

### *6.1. Instellingsbeleidsplannen*

Voor wat betreft de toerusting van instellingen gaat het om aanpassingen en voorzieningen die de student zoveel mogelijk in staat stellen om, in vergelijking tot studenten zonder functiebeperking, op dezelfde of gelijkwaardige wijze, met een redelijke inspanning en met een vergelijkbaar studierendement te studeren. Zowel in de problematiek van de oplossing van feitelijke belemmeringen in het onderwijsproces als in de problematiek van de algemene voorwaarden op de instelling voor het onbelemmerd deelnemen, moet dus in 2009 een flinke stap zijn gezet. Alle instellingen moeten in 2009 zo goed zijn toegerust dat de tevredenheid van de studenten met een functiebeperking over de getroffen voorzieningen en de slaagkans van die studenten, ten opzichte van de situatie in 2006 aantoonbaar en aanmerkelijk is verbeterd. De Inspectie stelt in haar nabeschuiving bij het onderzoek

naar de positie van studenten met een functiebeperking<sup>7</sup> een samenhangende wijze van sturing, beheersing en toezicht door de instelling op het instellingsbeleid voor de studenten met een functiebeperking centraal, ter waarborging van kwaliteit en continuïteit, en zij adviseert de vastlegging hiervan om voor alle betrokkenen duidelijkheid te scheppen. Bovengenoemde doelstelling wil ik dan ook operationaliseren in de doelstelling dat alle instellingen in 2009 een beleidsplan bezitten en uitvoeren waarin de voorwaarden voor de tijdige totstandkoming van de noodzakelijke en meest doelmatige aanpassingen voor de student zijn opgenomen.

Verreweg de meeste instellingen hebben al aanzetten of onderdelen van beleidsplannen en/ of voeren de mogelijke onderdelen daarvan uit. Ze hebben bijvoorbeeld meegewerkt aan onderdelen van de grote projecten ‘Werken aan Gelijke kansen’ (2002 t/m 2006) en Impuls 2004 die onder coördinatie het Handicap + Studie worden uitgevoerd. Handicap + Studie heeft in 2004 geïnventariseerd dat een groot deel van de instellingen met beleid bezig is in de zin van de opstelling of bezit van beleidsplan: in het HBO geeft 1/3 van de instellingen aan dat er beleid aanwezig is en geïmplementeerd, 1/3 spreekt over beleid in voorbereiding, en iets minder dan 1/3 voert ad-hoc-beleid. In het WO geeft 60 % van de instellingen aan dat beleid aanwezig of geïmplementeerd is, 1/3 spreekt over beleid in voorbereiding en slechts 7% geeft aan ad-hoc-beleid te voeren. In 1998 had nog bijna geen enkele instelling een beleidsplan. Omdat de instellingen min of meer hun eigen betekenis geven aan het begrip ‘beleidsplan’, is de betekenis van deze gegevens niet zonder meer helder. De Inspectie constateert in haar diepte-onderzoek op zes instellingen dat er op de instellingen weinig vast ligt over de beleidsuitvoering, dat het beleid nergens structureel wordt geëvalueerd en dat de uitvoering van beleid niet wordt verantwoord. Er bestaan grote verschillen tussen maar ook binnen instellingen bij de uitvoering van beleid en ook is er sprake van grote afhankelijkheid van omstandigheden en personen bij de uitvoering. Dit laatste geluid komt ook van studenten. Hieruit moet de conclusie worden getrokken dat de verankering van het instellingsbeleid voor studenten met een functiebeperking op allerlei onderdelen én in zijn geheel nog lang niet het gewenste niveau heeft bereikt.

Instellingen die een beleidsplan opstellen, doen er natuurlijk goed aan om op de good practices van elders voort te bouwen. In een beleidsplan moeten in elk geval aan de orde komen:

- een voorlichtingsplan waarin in elk geval alle algemene en functiebeperking-specifieke regelingen en voorzieningen op de instelling zijn opgenomen die van belang kunnen zijn voor de betrokken student en de voorwaarden daarvoor.
- de structurele voorzieningen op een instelling ten behoeve van intake, begeleiding en aangepast onderwijs incl. tentamens en examens; hierbij ware extra aandacht te besteden aan voorzieningen voor studenten met psychische problematiek en beperkingen in uithoudingsvermogen, en voorzieningen die flexibel studeren bevorderen.
- voor docenten, medewerkers en studenten relevante procedures en processen (de Inspectie raadt het gebruik van protocollen aan).
- de toedeling van bevoegdheden en verantwoordelijkheden bij de toepassing van het beleidsplan.
- de wijze waarop de uitvoering wordt geëvalueerd, waaronder in elk geval de registratie van rendementsgegevens van volgens nadere afspraak te onderscheiden categorieën studenten met een functiebeperking
- een uitvoeringsplan voor de voorgenomen maatregelen van het beleidsplan.

---

<sup>7</sup> Inspectie OCW, juli 2004

De opstelling en uitvoering van een instellingsbeleidsplan, inclusief het inkopen van de eventueel gewenste ondersteuning zoals bijv. deskundigheidsbevordering, acht ik een activiteit waarvoor de instellingen in grote mate zelf verantwoordelijkheid kunnen gaan dragen. Wél wil ik een adviescommissie laten adviseren over de opgestelde beleidsplannen en de uitvoering daarvan. Voor de uitvoering kan de subsidie alleen worden verkregen wanneer een positief advies daarover aanwezig is van deze adviescommissie, waarin HBO-raad, VSNU, de studentenbonden en het Expertisecentrum Handicap + Studie vertegenwoordigd zijn. Evenals dat bij de beoordeling van de instellingsplannen bij Impuls 2004 het geval was, kunnen zo de deskundigheid en kennis van de mogelijkheden bij het Expertisecentrum Handicap + Studie goed benut worden. Ook bij de beoordeling van de eindrapportages over de uitgevoerde beleidsplannen kunnen de genoemde organisaties zo nodig betrokken worden.

Wat betreft de aard van de tot nu toe ontwikkelde producten door en onder auspiciën van het Expertisecentrum Handicap + Studie kan worden opgemerkt dat deze meer lijken te liggen in de voorwaardelijke sfeer dan in oplossingen voor de onderwijspraktijk zelf. Het lijkt dienstig om te onderzoeken of de ontwikkeling en verspreiding van werkwijzen en producten voor de onderwijspraktijk nog uitgebreid kan worden. Omdat dit een instellingsoverstijgende activiteit betreft, zal ik aan Handicap + Studie vragen om de mogelijkheden hiervoor te onderzoeken.

### *6.2. Instellingsoverstijgende activiteiten*

In de afgelopen jaren zijn vele instellingsoverstijgende activiteiten ontwikkeld en tot stand gekomen, onder meer in het kader van de projecten Impuls 2004 en het "Werken aan gelijke kansen". Goede voorbeelden daarvan zijn diverse vormen van informatieverspreiding, netwerkvorming ter ondersteuning van de beleidsvoering op instellingen, voorlichting en advies over beleidsplannen, voorlichting met het oog op beeldvorming, ondersteuning van activiteiten voor de empowerment van de student, en de ontwikkeling van instrumenten ter ondersteuning van de student en de instelling.

Voortzetting van veel van deze activiteiten acht ik van belang, in elk geval zolang op de instellingen beleid nog niet verankerd is, en tot vanzelfsprekendheid is geworden bij alle geledingen, tot uiting komend in feitelijke voorzieningen, cultuur en bejegening.

Wegens de opgebouwde ervaring aldaar zal ik Handicap + Studie opnieuw subsidie verlenen voor dit soort activiteiten en kan zij mij op uiterlijk 1 september 2006 een plan voor 2007 - 2009 daartoe voorleggen.

### *6.3. Toezicht op en verantwoording van kwaliteit*

#### *a. Kwaliteitszorg*

De instrumenten waarmee de kwaliteit van opleidingen wordt bevorderd en bewaakt, zijn het wettelijk vastgelegd systeem van geregeld onafhankelijk kwaliteitstoezicht en ad hoc onderzoek door de Inspectie.

In het licht van de verplichting die instellingen hebben om studenten met een functiebeperking zo nodig doeltreffende aanpassingen in hun onderwijs te bieden, nog versterkt door het van kracht worden van de WGBHCz, valt op dat de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijsvoorzieningen in dezen niet expliciet in het accreditatiekader van de NVAO zijn opgenomen. Wel kan het onderwerp bij diverse algemenere onderwerpen aan de orde komen maar onbekend is in hoeverre dit gebeurt en in welke mate de kwaliteit in de beoordeling meespeelt. Beoordeling van de kwaliteit van de opleiding op dit onderwerp zou wellicht een stimulans betekenen voor de aandacht die er aan dit beleidsfacet



gegeven zal worden en zal bijdragen aan het voeren van inclusief beleid door de instelling. Indirecte effecten zijn te verwachten op het begrip en de betrokkenheid van al degenen die bij de uitvoering zijn betrokken. Het is overigens niet zo dat visitatiecommissies aan dit onderwerp geen aandacht kunnen besteden; in de praktijk gebeurt dat ook wel.

Met de NVAO zal worden overlegd of de kwaliteit van het instellingsbeleid met betrekking tot het aanbieden van onderwijs aan studenten met een functiebeperking voldoende aan de orde komt dan wel of het mogelijk is om dit als onderwerp van beoordeling in het accreditatiekader meer expliciet op te nemen.

#### *b. Inspectie-onderzoek*

De inspectie kan nader onderzoek uitvoeren naar thema's die voor het hoger onderwijs van belang zijn. Ze rapporteert daarover in onderzoeksrapporten en kan dit ook verwerken in het onderwijsverslag. Ik zal met de Inspectie overleggen over de mogelijkheid om in 2007 een onderzoek naar de ontwikkelingen op de instellingen uit te voeren.

#### *c. Jaarverslag instellingen*

Volgens de richtlijnen voor het jaarverslag worden de HO-instellingen geacht om in het jaarverslag onder andere het gevoerde beleid voor met name genoemde studenten-doelgroepen, waaronder studenten met een functiebeperking, aan de orde te laten komen. Dit geldt ook voor het personeel met een functiebeperking. In de verslaglegging tot op heden komt het onderwerp inderdaad wel voor, maar spaarzaam. Mede in het licht van de in 2003 werking getreden Wet Gelijke Behandeling Gehandicapten en Chronisch zieken acht ik het opportuun om de instellingen te vragen in de komende jaren in hun jaarverslagen uitgebreider in te gaan op deze onderwerpen; in het kader van de goedkeuringsprocedure van het Jaarverslag zal extra aandacht aan deze rapportage worden besteed.

#### *6.4. De voorlichting- en informatievoorziening*

In het onderzoek "Studeren met een handicap" van 2001 bleek voor het eerst een grote behoefte onder studenten aan informatie. Sindsdien is er wel het een en ander verbeterd op het terrein van informatieverstrekking maar de kanalen waarlangs informatie en voorlichting wordt gegeven, zijn zeer divers. Handicap + Studie is de afgelopen jaren toegerust als specifiek kanaal om op vele onderwerpen informatie en voorlichting te geven naar instellingen en studenten. Website, helpdesk en schriftelijk materiaal worden ingezet. Over het gebruik van deze informatie zijn geen gegevens bekend; na 1 oktober 2005 zullen enige onderzoeksgegevens beschikbaar komen. Voor wat betreft de overige kanalen kunnen genoemd worden de Keuzegids die op instigatie van Handicap + Studie sinds 2004 meer feitelijke informatie over voorzieningen op instellingen opneemt, en de informatievoorziening via de websites van instellingen. De inspectie heeft naar aanleiding van haar onderzoek het grote belang voor studenten in het bijzonder van deze laatste bron aangegeven. Relevante informatie voor studenten en instellingen is ook nog te vinden bij diverse belangenorganisaties, overheden en zorgverlenende instellingen.

In de aanwezigheid, de bereikbaarheid en het daadwerkelijke bereik van de nodige informatie is sinds 2001 dus ongetwijfeld verbetering opgetreden, maar nog steeds blijven er signalen, in het bijzonder uit de kring van studenten, dat er behoefte is aan meer informatie of meer bereikbare informatie. De noodzaak van voortzetting en waar mogelijk verbetering van informatieverstrekking staat dan ook niet ter discussie. De behoefte aan voorlichting zal ook groot blijven, omdat het gaat om telkens nieuwe groepen studenten die zowel met andere onderwijsprocessen en -organisaties als met andere

systemen van verstrekking van voorzieningen voor zorg en begeleiding te maken krijgen dan in hun voorafgaande onderwijsfase, of die tijdens hun studie voor het eerst met de noodzaak van voorzieningen worden geconfronteerd.

Handicap + Studie heeft in het kader van deze problematiek een advies aan de Rijksvoorlichtingsdienst gevraagd over een communicatiestrategie ten aanzien van Studeren met een Functiebeperking op basis van een probleemanalyse. Daarin wordt een 3-jaren-plan uitgewerkt (binnen een 5-jarige opzet) gericht op informatie aan studenten en studieadviseurs/decanen, management en docenten van instellingen over regelingen en voorzieningen dan wel meer gericht op beeldvorming. Hiervan maken deel uit een voorlichtingscampagne, uitbreiding en een andere positionering van de Handicap + Studie -internetsite, en een toolkit en toolkit-training voor de studieadviseurs/decanen. Ik ga ervan uit dat deze voorlichting in elk geval in de komende drie jaren nog een belangrijke rol kan spelen voor de aankomende en zittende student, in aanvulling op de ontwikkelingen in de voorlichting door de onderwijsinstellingen zelf en andere instellingen. Ik ben dan ook bereid gelden ter beschikking te stellen voor het uitvoeren ervan. Aangezien het hier gaat om een instellingsoverstijgende activiteit wil ik aan Handicap + Studie vragen de coördinatie van de aanbesteding ervan en het toezicht erop op zich te nemen.

Naast deze communicatiestrategie waarin onder andere is voorzien dat de informatiefunctie van Handicap + Studie anders wordt ingericht, zal ook de informatiefunctie bij de onderwijsinstellingen en andere instellingen worden verbeterd. In het kader van dit laatste zal in elk geval met de InformatieBeheer-Groep worden overlegd over de wijze van aanbidding van de studiefinancieringsinformatie die relevant is voor de functiebeperkte student. Tevens zal waar mogelijk bevorderd worden dat op de nog te openen onafhankelijke website studiekeuze.nl ook relevante informatie over studeren met een functiebeperking beschikbaar zal komen. Voor de HO-instellingen zal gelden dat de inhoud en wijze van voorlichting in ieder geval deel moeten uitmaken van het instellingsbeleidsplan.

Voor wat betreft de inhoud en opzet van de informatie blijkt uit verschillende bronnen dat de volgende aandachtspunten altijd van belang zijn:

- onderling verwijzen naar elektronische informatie
- in de manier van aanbidding rekening houden met het feit dat onbekendheid bij de student met hulpmogelijkheden én psychologische drempels om zich als hulpvragende te (h)erkennen en bekend te maken, moeten worden overwonnen. Met name studenten wijzen in dit verband op inclusieve kanalen als de vermelding op inschrijfformulieren, Open dagen, flyers en de instellingswebsites.
- uitbreiding naar nieuwe onderwerpen: o.a. met betrekking tot de financiële positie van de student.

#### *6.5. Onderzoeken*

Eind 2004 is naar de situatie van de studenten met een functiebeperking in het hoger onderwijs opnieuw een onderzoek gestart. Het betreft in grote trekken een herhaling van het onderzoek uit 2001 waarin studenten gevraagd worden naar de aard en mate van belemmeringen die zij in het onderwijs ondervinden en de gevolgen daarvan. In het voorgaande is enkele malen de behoefte aan meer kennis geconstateerd: nauwkeurige kennis van de omvang van problemen ontbreekt en effecten van genomen maatregelen zijn onbekend. Deze informatie zal niet uit dit globalere herhalingsonderzoek komen. Om de richting van beleid op langere termijn te kunnen bepalen ten aanzien van thema's als de aard van permanent nodige externe ondersteuning van studenten en van instellingen, de omvang daarvan, en de wijze en het niveau van informatievoorziening is dit inzicht wel nodig. Landelijk inzicht

in effectvolle maatregelen kan er aan bijdragen dat instellingen op verantwoorde wijze kunnen worden aangesproken op de kwaliteit van hun onderwijs aan studenten met een functiebeperking.

Bij alle hiernagenoemde onderzoeken zal nog zorgvuldig worden nagegaan of en in hoeverre gebruik kan worden gemaakt van inbreng in bestaande procedures (bijv. exit-interviews) en bestaande gegevensbestanden. Dit onder meer om de last voor de instellingen zoveel mogelijk te beperken. Voor de instellingen die meewerken aan de verschillende onderzoeken, zal een tegemoetkoming beschikbaar zijn.

Op de volgende thema's zal onderzoek worden aanbesteed:

a. de relatie tussen genomen maatregelen op een instelling en bereikte resultaten wat betreft de vermindering van belemmeringen.

Doel van het onderzoek is om de effectiviteit van pakketten van instrumenten of afzonderlijke instrumenten in kaart te brengen. Het gaat om de effectiviteit van de producten en diensten die in het kader van het project "Werken aan Gelijke kansen" en Impuls 2004 zijn ontwikkeld en geïmplementeerd. Indicatoren daarvoor kunnen zijn de tevredenheid van de studenten er over, en de feitelijke vertraging en uitval van de studenten die van de instrumenten gebruik maken. Waardevol zou zijn om de indicatoren ook te vergelijken met die van studenten met een functiebeperking die er geen gebruik van maken en die van de studenten zonder functiebeperking.

Omdat de opzet van een dergelijk onderzoek relatief complex is en bij meerjarigheid het risico van andere beïnvloedende factoren groter wordt, is het voorstel om dit onderzoek uit te voeren bij 2 cohorten studenten gedurende elk 2 jaar.

In totaal zal het onderzoek dan maximaal 4 jaar duren. Hiervoor is € 160.000 gereserveerd, alsmede kosten voor de medewerking van instellingen.

b. Onderzoek naar de vertraging en uitval studenten met een functiebeperking

Als indicator voor succes van beleidsmaatregelen en in enige mate voor de omvang van problemen is inzicht nodig in de omvang van vertraging en uitval in de studieloopbaan van studenten met een functiebeperking. Als de uitval onevenredig hoog blijkt, verbetert het inzicht in cruciale factoren en momenten op de weg daarnaar toe daarnaast de mogelijkheid om het landelijke en instellingsbeleid te verbeteren ten aanzien van aard, omvang en planning van ondersteunende maatregelen. Ook is er behoefte aan gegevens over het aantal studenten met een functiebeperking die daadwerkelijk hulp nodig hebben en vragen, want deze zijn onvolledig en niet gespecificeerd. De planning van voorzieningen zal kunnen verbeteren met nauwkeuriger gegevens hierover.

Het voorstel is om in een meerjarig onderzoek onder studenten en decanen het studieverloop van studenten in beeld te brengen vanaf het eindexamenjaar in het VO tot en met het tweede studiejaar in het HO. De grens van het tweede studiejaar wordt getrokken om enerzijds de belasting voor de betrokken groep studenten niet te groot te maken en anderzijds omdat de kansen op uitval in die jaren groter lijken dan in de latere studie jaren.

In eerste instantie wordt gedacht aan onderzoek naar 2 cohorten studenten gedurende (elk) 3 jaren. Hiervoor is in totaal € 135.000 begroot, alsmede kosten voor de medewerking van studenten en instellingen.

c. Monitoring van de kosten voor instellingen van aanpassingen in het onderwijs

Niet bekend is wat de kosten voor HO-instellingen zijn van het bieden van aangepaste voorzieningen. Bij de invoering van de WGBHCz zijn inschattingen gemaakt; in de praktijk tot nu toe zijn die nog niet expliciet aan de dag getreden. Naar aanleiding van de geuite zorgen hierover bij de behandeling van

het voorstel voor de WGBHCz is echter aangekondigd dat het effect van de wet en de mogelijke (financiële) belasting van de onderwijsinstellingen daardoor aandachtig zullen worden gevolgd. Daarnaast is ook de mogelijke verandering in de huidige toekenning van de voorzieningen op grond van de Wet (Re)ïntegratie Arbeidsgehandicapten reden om de kostenontwikkeling goed te monitoren. Voor dit onderzoek is in totaal € 95.000 begroot, alsmede kosten voor de medewerking van instellingen.

#### d. Nadere analyse studentenmonitor

Voor de volledigheid zij hier ook vermeld dat ernaar wordt gestreefd in de secundaire analyse van de Studentenmonitor aandacht te blijven besteden aan de positie van de student met een handicap.

#### *6.6. Het wettelijk kader: de onderwijs- en examenregeling*

In de vigerende Wet hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek wordt in de bepaling over de onderwijs- en examenregeling de verplichting van de instelling geregeld om aanpassingen in het onderwijs voor de student met een handicap te verzorgen. Het gaat dan om de wijze waarop de aflegging van tentamens voor de studenten met lichamelijke of zintuiglijke handicap is geregeld. In het licht van de verplichtingen die voortvloeien uit de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronisch ziekte acht ik de omschrijving in de WHW zowel wat betreft de doelgroep als het terrein van aanpassingen te beperkt en dus minder adequaat. Er zal voor worden zorg gedragen dat in de voorgenomen nieuwe Wet op het hoger onderwijs en onderzoek binnen het kader van de uitgangspunten waarbij onder meer deregulering en versterking van de rechtspositie van de student belangrijk zijn, de positie van de student met een functiebeperking in overeenstemming met de strekking van de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronisch ziekte wordt gewaarborgd.

### **7. Implementatie: Verantwoordelijkheidsverdeling, planning van activiteiten en begroting**

In het voorgaande zijn de volgende hoofdlijnen van het plan van aanpak voorgesteld.

1. versterking en bevordering van de integrale beleidsvoering op instellingsniveau,
2. verbeteringen in de informatievoorziening en beeldvorming voor studenten en instellingen, en
3. meer kennis over de effecten van maatregelen, en de uitval en vertragingen en de oorzaken daarvan, en de kosten van aanpassingen.

In deze paragraaf komen tot slot nog enkele belangrijke elementen van de implementatie aan de orde: de verantwoordelijkheidsverdeling, de planning van activiteiten en de begroting.

#### Verantwoordelijkheidsverdeling

Elementen van de verantwoordelijkheidsverdeling zijn al aan de orde gekomen. Hier volgt een totaal-overzicht.

#### I. Instellingsbeleidsplannen

Om de totstandkoming en verbetering van kwalitatief goede instellingsbeleidsplannen alsmede de uitvoering ervan, te bevorderen, zal OCW de volgende maatregelen nemen.

1. OCW zal een subsidie van in totaal M€ 6 aan de HO- instellingen beschikbaar stellen voor het ontwikkelen of uitbouwen van een instellingsbeleidsplan voor het beleid ten aanzien van studenten met een functiestoornis, én voor het implementeren ervan. De beschikbare subsidie wordt verdeeld naar rato van het aantal op 1 oktober 2004 ingeschreven studenten. Jaarlijks is in de jaren 2006, 2007 en 2008 daarvoor in totaal een bedrag gereserveerd van M€ 2.

OCW zal de instellingen uitnodigen om een beleidsplan in te dienen.

2. De subsidie voor de ontwikkeling en de uitvoering van een instellingsbeleidsplan wordt vanaf 1 september 2006 ter beschikking gesteld indien uiterlijk op 1 juli 2006 het uit te voeren beleidsplan incl. het verzoek om subsidie voor de ontwikkeling en uitvoering ervan aan OCW is aangeboden en het plan daarbij is voorzien van een positief advies van een commissie die bestaat uit vertegenwoordigers van de VSNU, de HBO-raad, de studentenbonden LSVB en ISO en het Expertisecentrum Handicap + Studie. De gevraagde subsidie kan niet hoger zijn dan de voor die instelling beschikbare subsidie zoals onder punt 1 aangegeven. De instellingen zullen geïnformeerd worden over de maximaal mogelijke subsidie.

3. De definitieve subsidievaststelling vindt na afloop van de subsidie looptijd in 2008 plaats als aan de gebruikelijke subsidievoorwaarden is voldaan, zoals een goede eindrapportage. Zo nodig vraagt OCW over die eindrapportage aan een of meer van de onder punt 2 genoemde partners advies.

4. Voor Handicap + Studie zal in 2006 een subsidie van € 40.000 beschikbaar zijn ten behoeve van het uitbrengen van een advies gezamenlijk met vertegenwoordigers van HBO-raad, VSNU en Studentenbonden over de ontwikkelde beleidsplannen zoals bij punt 2 genoemd. Een verzoek daartoe vergezeld van een plan en begroting kan Expertisecentrum Handicap + Studie, voorzien van een verklaring van instemming van de andere genoemde betrokkenen, voor 1 januari 2006 indienen.

## II. Onderzoek

De opdrachten voor de genoemde onderzoeken zullen door OCW worden verstrekt. Voor de totstandkoming van de opdracht en de begeleiding tijdens het onderzoek zullen begeleidingscommissies worden gevormd waarin het HO-veld, en het Expertisecentrum Handicap + Studie en studenten vertegenwoordigd kunnen zijn.

## III. Instellingsoverstijgende activiteiten

Het Expertisecentrum Handicap + Studie kan een verzoek om subsidie indienen voor de voortzetting en/of aanvulling van instellingsoverstijgende activiteiten zoals de helpdesk en student-empowerment van 1 jan 2007 tot en met 1 jan 2009. Daarvoor is een bedrag gereserveerd van € 200.000 voor 2007 en 2008 elk, en € 175.000 voor 2009. Tot die activiteiten kan ook behoren de coördinatie van de totstandkoming en uitvoering van de informatiecampagne. Daarvoor kan van 2006 t/m/ 2009 in totaal € 90.000 extra ter beschikking worden gesteld. Eén van de voorwaarden voor deze coördinatie zal zijn om zorg te dragen voor een goede betrokkenheid van vertegenwoordigers van het HO-veld en studenten daarbij.

Voor de uitvoering van het communicatieplan zelf is een bedrag gereserveerd van in totaal € 1.030.000.

De activiteitenplanning en de begroting worden in schema op de volgende bladzijden weergegeven.

Planning van de activiteiten

	2005	2006	2007	2008	2009
Integrale beleidsplannen	- 1 sept. uitnodiging tot indiening beleidsplan aan instellingen	- 1 juli advies - 1 sept toekenning en start uitvoering bij positief advies	- uitvoering instellingsbeleidsplannen	Uitvoering beleidsplannen + rapportage	Beoordeling rapportages
Informatievoorziening	Vorbereiding campagne  -overleg IB-G-voorlichting	Campagne  -Versterking bij instellingen	Campagne  - Versterking bij instellingen - Voortzetting activiteiten H+S	Campagne  - Versterking bij instellingen - Voortzetting activiteiten H+S	
Onderzoeken	Aanbesteding en Vorbereiding Onderzoek effecten	Uitvoering 1 <sup>e</sup> cohort	Uitvoering 1 <sup>e</sup> en 2 <sup>e</sup> cohort	Uitvoering 2 <sup>e</sup> cohort	rapportage
	Aanbesteding en Vorbereiding Onderzoek traject uitval	Uitvoering 1 <sup>e</sup> cohort	Uitvoering 1 <sup>e</sup> en 2 <sup>e</sup> cohort	Uitvoering 2 <sup>e</sup> cohort	rapportage
		Aanbesteding en Vorbereiding Onderzoek kosten	Uitvoering	Uitvoering + rapportage	

Begroting Plan van Aanpak belemmeringen in het HO voor studenten met een functiebeperking

	2005	2006	2007	2008	2009	Totaal
1. Instellingsactiviteiten: projecten + onderzoeksmedewerking/ gegevensregistratie		2.000 + 200	2.000 + 300	2.000 +300		6.800
2. advisering beleidsplannen (via Handicap en Studie)/ advisering resultaten		40			25	65
3. H&S: voortzetting extra taken			200	200	175	575
coördinatie voorlichtingscampagne	10	25	20	20	25	100
4. voorlichtingscampagne	50	245	255	240	240	1030
5. Onderzoek Effecten Instrumenten	20	30	50	30	30	160
6. Onderzoek kosten instellingen		25	35	35		95
7. Onderzoek traject uitval + medewerking VO en leerlingen/studenten	30	30 +100	30 + 200	30 + 200	15	635
<b>Totaal</b>	<b>110</b>	<b>2.695</b>	<b>3.090</b>	<b>3.055</b>	<b>510</b>	<b>9.460</b>

De middelen van het plan van aanpak zijn aanvullend op de reguliere subsidie voor de Stichting Handicap en studie ten behoeve van de uitoefening van haar kerntaken. De middelen voor de reguliere subsidie staan op de begroting van hoger onderwijs bij de faciliterende organisaties.

## Documentatie over Studeren met handicap en chronische ziekte in het hoger onderwijs

Broenink, N. en Gorter, K.: "Studeren met een handicap; Belemmeringen die studenten met een lichamelijke beperking, psychische klachten of dyslexie in het hoger onderwijs ondervinden". Verweij-Jonkerinstituut, Utrecht sept. 2001

Graaf, D.de, Jong, U.de, Korteweg, J.A., Leeuwen, M.van, Veen, I.van der: "Nadere analyses studentenmonitor 2002; Studeren met een Handicap + Studieverloop in het algemeen". SCO/SEO, Amsterdam nov.2003

Kerstens, J.: "Studeren met een handicap/Secundaire analyses studentenmonitor 2003", ITS, Nijmegen juli 2004 (zie ook website handicap-studie/ Publicaties)

Kerstens, J./ Warps, J.: "Eerstejaars met een functiebeperking aan de Nederlandse universiteiten/ Gegevens uit de instroommonitor over de directe vwo-wo-doorstroom in studiejaar 2002-2003". IOWO, Nijmegen sept. 2004

Steenkamp, F., en Bos M.: "Gebruikerstoets 'Studeren met een handicap', Oordelen van studenten over de voorlichting, begeleiding en voorzieningen bij hun opleiding en instelling". Choice, Leiden, sept. 2004

Rapport van de Inspectie OCW "Studeren met een functiebeperking", een onderzoek naar de positie van studenten met een functiebeperking., juli 2004